

Установа адукацыі
«Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка»

УДК 947.2:323.311

Дамарад
Аляксей Анатольевіч

**ІНТЭГРАЦЫЯ ШЛЯХТЫ БЕЛАРУСКІХ ЗЯМЕЛЬ У СКЛАД
ДВАРАНСТВА РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ**

Аўтарэферат
дысертацыі на суісканне вучонай ступені кандыдата гістарычных навук
па спецыяльнасці 07.00.02 – айчынная гісторыя

Мінск, 2007

Работа выканана ва ўстанове адукацыі «Беларускі дзяржаўны тэхналагічны ўніверсітэт»

Навуковы кіраўнік –

Рассадзін Сяргей Яўгенавіч

доктар гістарычных навук, дацэнт,
прафесар кафедры гісторыі Беларусі і
паліталогіі ўстановы адукацыі
«Беларускі дзяржаўны тэхналагічны
ўніверсітэт»

Афіцыйныя апаненты:

Фамін Віталь Міхайлавіч

доктар гістарычных навук, прафесар
кафедры славянскай гісторыі і
метадалогіі гістарычнай навукі
ўстановы адукацыі «Беларускі
дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя
Максіма Танка»

Лугаўцова Святліна Леанідаўна

кандыдат гістарычных навук, дацэнт
кафедры гісторыі Расіі Беларускага
дзяржаўнага ўніверсітэта

Апаніруючая арганізацыя –

установа адукацыі «Беларускі
дзяржаўны эканамічны ўніверсітэт»

Абарона адбудзецца 7 снежня 2007 года ў 16.00 на пасяджэнні савета па абароне дысертацый К 02.21.03 пры ўстанове адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка» па адрасе: 220050, г. Мінск, вул. Савецкая, д. 18, ауд. 482, bagdanovich.sovet@tut.by, тэл. 2008253.

3 дысертацыі можна азнаёміцца ў бібліятэцы ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка».

Аўтарэферат разасланы 6 лістапада 2007 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый

І.І. Багдановіч

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Связь працы з навуковымі праграмамі і тэмамі

Даследаванне праводзілася па ініцыятыве аўтара на базе аспірантуры Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага універсітэта. Тэма дысэртацыі была зацверджана Саветам БДТУ 30 лістапада 2004 г. (пракакол № 3). Праблематыка дысэртацыйнага даследавання цесна звязана з навуковай дзейнасцю кафедры гісторыі Беларусі і паліталогіі Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага універсітэта, у тым ліку з планавымі навукова-даследчымі работамі «Актуальныя пытанні гісторыі Беларусі».

Мэта і задачы даследавання

Актуальнасць і ступень вывучанасці вызначылі мэту дысэртацыйнага даследавання: устанаўленне дакладнага характару інтэграцыі шляхты беларускіх зямель у склад дваранства Расійскай імперыі ў канцы XVIII—сярэдзіне XIX ст.

Для рэалізацыі названай мэты былі вызначаны наступныя задачы:

- устанавіць ступень адкрытасці дваранскага саслоўя да інтэграцыі ў яго шляхты;
- вызначыць асноўныя шляхі інтэграцыі шляхты ў склад расійскага дваранства;
- выявіць асноўныя механізмы інтэграцыі шляхты беларускіх зямель у склад дваранства Расійскай імперыі;
- прасачыць вынікі інтэграцыі для тытулаванай і нетытулаванай шляхты беларускіх зямель, устанавіць адрозненні;
- раскрыць аб'ектыўныя і суб'ектыўныя аспекты працэсу змяншэння колькасці дваранства ў беларускіх губернях і паказаць яго вынікі.

Аб'ектам дысэртацыйнага даследавання з'яўляецца сацыяльна-палітычная гісторыя Беларусі ў складзе Расійскай імперыі (канец XVIII—сярэдзіна XIX ст.). Прадмет даследавання—працэс інтэграцыі шляхты беларускіх зямель у склад расійскага дваранства.

Палажэнні дысэртацыі, якія выносяцца на абарону

1. Працэсы інтэграцыі шляхты беларускіх зямель у склад дваранства Расійскай імперыі мелі складаны характар. Дваранскае саслоўе Расійскай імперыі было адкрыта да інтэграцыі ў яго шляхты беларускіх зямель. Такое становішча падтрымлівалася цэнтральнымі ўладамі Расійскай імперыі. Частка шляхты ўдзельнічала ў антырасійскіх выступленнях, паказваючы сваё нежаданне ўваходзіць у склад расійскага дваранства. Яна бачыла сябе як нешта неад'емнае ў дачыненні да польскага нацыянальна-шляхецкага кола. У той жа час, арыстакратычныя шляхецкія фаміліі імкнуліся наблізіцца да расійскага імператарскага двара, што дазваляла ім інкарпаравацца ў расійскае дваранства.

2. Нетытулавая шляхта, уцягнутая ў працэс інтэграцыі ў склад расійскага дваранства, арыентавалася на саслоўнага лідара—арыстакратыю. Даследаваныя дакументы паказваюць, што перад нацыянальнымі, рэлігійнымі, палітычнымі інтарэсамі шляхта аддавала перавагу маёмасным.

3. Прычынамі «разбораў» сталі практычныя інтарэсы расійскай саслоўна-феадальнай манархіі. Апорай яе было дваранства, часткай якога стала беларуска-літоўская шляхта. Але колькасна яна гэтае дваранства ледзь не перавышала. Улада Расійскай імперыі проста вымушана была дабівацца адпаведнай прапарцыйнасці колькасці дваран у «літоўскіх» і «беларускіх» губернях з аднаго боку і ўнутранымі з другога. Акрамя палітычных прычын колькаснага памяншэння шляхты, прасочваецца імкненне расійскіх уладаў не дазволіць трапіць у шэрагі імперскага дваранства асобам, якія набылі шляхецтва падманам. Гэтым самым дасягаліся дзве мэты: не размывалася сацыяльная апора манархіі, і адначасова пашыраліся фіскальныя магчымасці дзяржавы на беларускіх землях.

4. На вынікі інтэграцыі шляхты ў склад дваранства Расійскай імперыі аказалі ўплыў таксама іншыя фактары. Становішча і колькасць шляхты, прызнанай у дваранстве, залежала ад мясцовых ўмоў. У асобных «літоўскіх» і «беларускіх» губернях колькасць прызнаных у дваранстве значна адрозніваецца.

5. Галоўнай перашкодай інтэграцыі шляхты беларускіх зямель у склад дваранства Расійскай імперыі ў першыя дзесяцігоддзі пасля падзелаў Рэчы Паспалітай была жывучасць старых соймавых традыцый, якія не дазвалялі ў поўнай меры рэалізоўваць прынцыпы дваранскага прадстаўніцтва ў заходніх губернях.

6. Працэс інтэграцыі шляхты беларускіх зямель у склад дваранства Расійскай імперыі быў аб'ектыўнай, двухбаковай з'явай. Трэба ўлічваць, што Расійская імперыя была не нацыянальнай, а ўсё ж у першую чаргу саслоўнай дзяржавай. Даследаваны перыяд ад канца XVIII па сярэдзіну XIX ст. стаў пераходным ад абсалютысцкай да нацыянальна-буржуазнай манархіі. З пункту гледжання тагачаснай імперскай ідэалогіі, шляхта беларускіх зямель разглядалася ў якасці гістарычна неад'емнай часткі дваранства Расійскай імперыі. Саслоўная дваранска-феадальная салідарнасць расійскага дваранства ў дачыненні да шляхты праявілася ў тым, што статус « доказываючаго дворянства», як намі ўстаноўлена, дазваляў на практыцы карыстацца дваранскімі правамі.

Асабісты ўклад суіскальніка

Дысертацыйнае даследаванне мае завершаны характар і з'яўляецца самастойным аўтарскім даследаваннем, выкананым без сааўтарства. Работа прысвечана пытанням ўнутрысаслоўнай інтэграцыі шляхты беларускіх зямель у

склад расійскага дваранства пасля падзелаў Рэчы Паспалітай. У ходзе навуковай працы быў праведзены пошук, сістэматызацыя, археаграфічны і крыніцазнаўчы аналіз дакументаў. У працэсе работы над дысэртацыяй упершыню вывучана, сістэматызавана і ўведзена ў навуковы абарот вялікая колькасць архіўных крыніц. Акрамя таго, упершыню ў айчынной гістарыяграфіі ў навуковы абарот уведзены дваранскія спісы Віленскай губерні па стану на 1831 і 1836 гг., якія ніводнага разу не выдаваліся. Увядзенне згаданых дакументаў у навуковы абарот дазваляе больш дакладна выконваць даследаванні па сацыяльна-палітычных і генеалагічных пытаннях гісторыі Беларусі.

Апрацацыя вынікаў даследавання

Палажэнні і высновы дысэртацыйнага даследавання абмяркоўваліся на паседжаннях кафедры гісторыі Беларусі і паліталогіі БДТУ. Вынікі даследавання агучваліся на 4 рэспубліканскіх канферэнцыях:

- на 69 навукова-тэхнічнай канферэнцыі БДТУ (Мінск, 31 студзеня—5 лютага 2005 г.);
- на IV міжнароднай канферэнцыі гісторыкаў (Мінск, БДУ, 2005 г.);
- на X Рэспубліканскай навуковай канферэнцыі студэнтаў і аспірантаў Беларусі «НДРС-2005» (12-14 лютага 2006 г., Мінск);
- на міжнароднай навуковай канферэнцыі маладых вучоных «Моладзь у навуцы – 2006» (17-19 кастрычніка 2006, Мінск).

Апублікаванасць вынікаў дысэртацыі

Асноўныя вынікі дысэртацыі апублікаваны ў 5 публікацыях, у тым ліку, у двух зборніках навуковых артыкулаў, навуковым часопісе і матэрыялах навуковых канферэнцый, якія адпавядаюць пункту 18 Палажэння аб прысуджэнні вучоных ступеняў і званняў. Агульны аб'ём навуковых артыкулаў складае 1,5 аўтарскага ліста, а астатніх матэрыялаў—0,5 аўтарскага ліста.

Структура і аб'ём дысэртацыі. Дысэртацыя складаецца з ўводзінаў, агульнай характарыстыкі работы, 4 главаў, заключэння, спісу выкарыстаных крыніц і дадаткаў. Поўны аб'ём дысэртацыі складае 129 старонак, з іх дадаткі—12 старонак. Колькасць выкарыстаных бібліяграфічных крыніц — 292.

Рэкамендацыі па практычнаму выкарыстанню вынікаў

Змешчаны ў дысертацыі фактычны матэрыял і вынікі даследавання могуць быць выкарыстаны пры падрыхтоўцы спецыяльнай манаграфіі, а таксама пры распрацоўцы лекцый і спецыяльных курсаў па гісторыі Беларусі, пры напісанні абагульняючых прац, падручнікаў па гісторыі Беларусі. Асаблівую цікавасць дысертацыйнае даследаванне ўяўляе для спецыялістаў, якія вывучаюць гісторыю сацыяльных адносін і саслоўную гісторыю Беларусі часоў знаходжання яе ў складзе Расійскай імперыі. Менавіта на прыкладзе інтэграцыі шляхты беларускіх зямель у склад дваранства Расійскай імперыі можна прасачыць асаблівасці ў сацыяльна-палітычным жыцці Беларусі канца XVIII—сярэдзіны XIX ст. і мерапрыемствы ўраду па прыцгненню мясцовай шляхты ў саслоўную структуру імперыі. Акрамя таго, выкарыстанне вынікаў даследавання магчыма пры распрацоўцы праблем гісторыі дзяржавы і права Беларусі, паліталогіі (тэорыя палітычных эліт і інш.).

Вынікі даследавання таксама ўзбагачаюць ідэалогію беларускай дзяржавы ў частцы гістарычнага вопыту інтэграцыі вышэйшых сацыяльных слаёў грамадства Беларусі і Расіі ў канцы XVIII—сярэдзіне XIX ст. Мяркуем, што вынікі даследавання дазваляюць глыбей зразумець сучасныя інтэграцыйныя працэсы паміж Рэспублікай Беларусь і Расійскай Федэрацыяй.

СПІС АПУБЛІКАВАННЫХ РАБОТ ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Артыкулы ў навуковых часопісах

1. Дамарад, А. А. Аб пацвярджэнні дваранства шляхтай Віленскай і Гродзенскай губерняў (Па матэрыялах Літоўскага дзяржаўнага гістарычнага архіва) / А. А. Дамарад // Гісторыя: праблемы выкладання. – 2007. – № 4. – С. 45–52.

2. Дамарад, А. А. Аб шляхах інтэграцыі арыстакратыі беларускіх зямель у склад дваранства Расійскай імперыі (канец XVIII—сярэдзіна XIX ст.) / А. А. Дамарад // Весці НАН Беларусі. Сер. гум. Навук. – 2007. – № 5. – Ч. 1. – С. 73–76.

Артыкулы ў зборніках навуковых прац

3. Дамарад, А. А. Агульны гербоўнік дваранскіх родаў Расійскай імперыі як крыніца па саслоўнай гісторыі Беларусі / А. А. Дамарад // Труды БГТУ. Сер. V. Политология, философия, история, филология. – Минск: БГТУ, 2005. – Вып. XIII. – 222 с.

4. Дамарад, А. А. Інкарпарацыя вышэйшай арыстакратыі беларускіх зямель у склад дваранства Расійскай імперыі (канец XVIII—першая палова XIX ст.) / А. А. Дамарад // Труды БГТУ. Сер. V. Политология, философия, история, филология. – Минск: БГТУ, 2006. – Вып. XIV. – С. 132–133.

Тэзісы дакладаў

5. Дамарад, А. А. Шляхі інтэграцыі шляхты ў склад дваранства Расійскай імперыі / А. А. Дамарад // НИРС 2005. Сборник тезисов докладов X республиканской научной конференции студентов и аспирантов Республики Беларусь (14-15 февраля 2006 г.), Минск, 2005. – С. 205–206.

РЭЗЮМЕ

Дамарад Аляксей анатольевіч

Інтэграцыя шляхты беларускіх зямель у склад дваранства Расійскай імперыі

Ключавыя словы: інтэграцыя, шляхта, дваранства, арыстакратыя, тытулы, беларускія землі, Расійская імперыя, ваенная служба, цывільная служба, геральдычная сістэма, «разборы» шляхты, дваранскі дэпутацкі сход.

Аб'ектам дысертацыйнага даследавання з'яўляецца сацыяльна-палітычная гісторыя Беларусі ў складзе Расійскай імперыі (канец XVIII—сярэдзіна XIX ст.). Прадмет даследавання—працэс інтэграцыі шляхты беларускіх зямель у склад расійскага дваранства. Мэта дысертацыйнага даследавання: усталяванне дакладнага характару інтэграцыі шляхты беларускіх зямель у склад дваранства Расійскай імперыі ў канцы XVIII—сярэдзіне XIX ст. Метадалагічную аснову дысертацыйнага даследавання склалі гісторыка-сістэмны і канкрэтна-гістарычны метады.

Навуковая навізна дысертацыі вызначаецца тым, што ўпершыню ў айчыннай гістарыяграфіі, на аснове шырокага кола літаратуры і крыніц, праведзена комплекснае даследаванне ўнутрыаслоўнай інтэграцыі шляхты беларускіх зямель у склад дваранства Расійскай імперыі, раскрыты прычыны імкнення асобных падстаўнікоў шляхты да такой інтэграцыі, выяўлены шляхі і механізм гэтага працэсу. Вынікі працы дазваляюць часткова закрыць шырокі прабел у айчыннай гістарыяграфіі, таму што такія гістарычныя і паліталогічныя аспекты двухбаковых адносін шляхты і ўладаў Расійскай імперыі ў разглядаемы перыяд не становіліся раней прадметам адмысловага вывучэння айчынных гісторыкаў.

Матэрыял дысертацыі можа быць выкарыстаны пры падрыхтоўцы лекцыйных і спецыяльных курсаў, вучэбных дапаможнікаў і праграм, для напісання манаграфій, праектаў і навуковых артыкулаў, у тым ліку па гісторыі дзяржавы і права Беларусі і паліталогіі. Вынікі дысертацыі таксама ўзбагачаюць ідэалагічныя асновы беларускай дзяржаўнасці.

РЕЗЮМЕ

Доморад Алексей Анатольевич

Интеграция шляхты белорусских земель в состав дворянства Российской империи

Ключевые слова: интеграция, шляхта, дворянство, аристократия, титулы, белорусские земли, Российская империя, военная служба, гражданская служба, геральдическая система, «разборы» шляхты, дворянское депутатское собрание.

Объектом диссертационного исследования является социально-политическая история Беларуси в составе Российской империи (конец XVIII—середина XIX в.). Предмет исследования—процесс интеграции шляхты белорусских земель в состав российского дворянства. Цель диссертационного исследования—установление точного характера интеграции шляхты белорусских земель в состав дворянства Российской империи в конце XVIII—середине XIX в. Методологическую основу диссертации составили историко-системный и конкретно-исторические методы.

Научная новизна диссертации определяется тем, что впервые в отечественной историографии, на основе широкого круга литературы и источников, проведено комплексное исследование внутрисословной интеграции шляхты белорусских земель в состав дворянства Российской империи, раскрыты причины стремления отдельных представителей шляхты к такой интеграции, выявлены пути и механизм этого процесса.

Результаты работы позволяют частично закрыть широкий пробел в отечественной историографии, потому что такие исторические и политологические аспекты двухсторонних отношений шляхты и российских властей в рассматриваемый период не становились ранее предметом изучения отечественных историков.

Материал диссертации может быть использован при подготовке лекционных и специальных курсов, учебников и программ, для написания монографий, в том числе по истории государства и права Беларуси и политологии. Результаты диссертации также обогащают идеологические основы белорусской государственности.

SUMMARY

Damarad Aliaksei Anatolievich

The integration of the shlachta of the Belarussian grounds into the structure of Russian empire nobility

Key words: integration, shlachta, nobility, aristocracy, titles, Belarussian grounds, Russian empire, military service, civil service, heraldic system, shlachta "razbors", nobility deputy assembly.

Object of dissertational research is social-political history of Belarus in the structure of Russian empire. Subject of dissertational research is the process of the Belarussian grounds shlachta integration into Russian empire nobility. The purpose of work is the determination of the character of the integration of the shlachta of the Belarussian grounds into the structure of Russian empire nobility (late XVIII—middle XIX century. The methodological basis of dissertational research was made with historic-system and specific historical methods.

The scientific novelty of the dissertation is determined by that for the first time in domestic historiography, on the basis of the rich literature and sources, complex research of the integration of the shlachta of the Belarussian grounds into the structure of Russian empire nobility, motives of such activity are revealed, ways and mechanism of it process are discovered.

Results of work allow to close in part a big blank in a domestic historiography because neither historical nor political aspects of such relations between shlachta and Russian authority during the considered period become earlier a subject of special studying of domestic historians.

The material of the dissertation can be used by preparation lecture and special courses, manuals and programs, and also for a spelling of monographies, projects and scientific articles. Results of dissertational also enrich the ideology of the Belarussian state.

